

lett, magasabb óraszámokban, jó tantervi követelmények mellett, hatékonyabb tanári munkával javulhatna az iskolai testnevelés és sport életmódformáló hatása.

— a mindennapos testedzés mint az ifjúság egészségmegőrző programjának része, kényszer-, és ebből adódóan félmegoldás. Még akkor is, ha a mindennapos testedzés programjának elindulása óta az iskolákban folyó helyi kísérletek több kiváló megoldást is a felszínre hoztak.

— meggyőződésünk, hogy az igazi megoldás a tárgyi és személyi feltételek javulása nyomán bevezetett mindennapos órarendi testnevelés óra.

— a tanítványaikkal a tanároknak „potenciális” szülőként kell foglalkozniuk, akik majd családjukban hagyományt teremtenek a testkultúrának, gyermekeiket ilyen szellemben nevelik.

DR. CS. JÓNÁS ERZSÉBET

Nyíregyháza

A hiányos mondat szerkezetek összehasonlító vizsgálata a dialógusok válaszmegszólalásaiban (magyar—német—orosz egybevetés)

Az egységnyi dialógus mint szövegtípus szövegszerkezeti sajátosságait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a dialógusnak mind a kezdeményező-, mind a válaszmegszólalásai (stimulus reakció) erőteljesen szituatív és értelmi kötöttségűek. Az egységnyi dialógus jól körülhatároltsága miatt e megszólalások alkalmasak arra, hogy két lényeges kérdésre kereshessük a választ: 1. Hogyan csoportosíthatjuk a mondatokat funkcionális osztályokra mint a mondatfeletti szint, jelen esetben a dialógikus szöveg elemeit? 2. A mondatnak szintagmatikus síkon melyek és milyen jellegűek a szöveggé (dialógussá) szerveződési szabályai (vö.: Zvegincev 1983, 398).

Az első kérdésre a választ a kommunikatív funkció szerint adhatjuk meg. A dialógus egységnyi szelete olyan kezdő és válaszmegszólalásra épülő szövegrész, amely során egy kommunikatív feladat eredményesen megoldódik (vö.: Mihajlov 1986, 15). A megnyilatkozásokat alkotó mondatok szerint csoportosíthatók, hogy kezdő- vagy viszonzó megszólaláshoz tartoznak-e, s azon belül milyen feladat nyelvi megformálására szolgálnak: pl. megszólítás, figyelemfelkeltés, közlés stb. A második kérdésre áttérve: Mind a két, egységnyi dialógushoz tartozó megszólalás mondatai szintagmatikai elrendezésükben, megszerkesztettségük szerint a fenti funkcióknak alárendelve írhatók le. A dialógus kibonthatósági irányával foglalkozó kutatások mellett (pl. Izarenkov 1981) érdemes megvizsgálni a dialógus szerkezeti elemein belül a mondat-szerkesztés szabályszerűségeit. A *kérdés—felelet*-felépítésű dialógus *válaszmegszólalásaiban* a kérdés fókuszkiemelő szerepe miatt az aktuális tagolásnak megfelelő *rematikus* szakasz teljes vagy hiányos mondatmegvalósulásait találjuk. Mind az aktuális tagolásról, mind szerkesztettségi hiányosságok szövegösszefüggésbeli kiegészüléséről gazdag szakirodalmi feldolgozások segítik megfigyeléseinket (vö.: Klaudy 1987, Dienes 1978), mégis újfajta megközelítési szempontot kínál a válaszmegszólalások mondat szerkezeti vizsgálatához a többnyelvű dialógusszerkesztés összehasonlítása. Csak a különböző nyelvi rendszerek kommunikatív funkciójuk szerint azonos elemeinek összevetésével

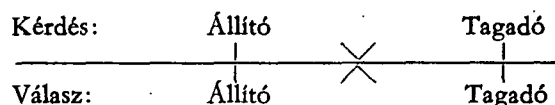
jövünk rá sokszor az anyanyelv gazdagságára vagy épp az összehasonlítás alapján kitűnő rendszerbeli „üres helyeire”. A válaszadó hiányos szerkezetek vizsgálatát három nyelv, a magyar, a német és az orosz összevetésében végzem el. A három nyelv egymás mellé állításának több, részben oktatási célú indoka van:

a/ az anyanyelvi kommunikatív készségek fejlesztése adós marad a szerkesztés-tani kérdések tudatosításával,

b/ a beszédközpontú idegennyelv-oktatás az orosz nyelv tanításában is megvalósult, s most az orosz szakos nyelvtanárok egy része a német nyelvből is képesítést szerez,

c/ az egymás után megismert nyelvek nemcsak különbözőségük, hanem részleges hasonlóságuk révén is alkalmat adnak a nyelvi interferencia hibalehetőségeire.

Vizsgálatom során a szövegelőzmény (kérdés) főnyomatékának helyéből indul ki, hiszen a válasz ellipszis-lehetőségeit ez határozza meg. Ugyanakkor indokolt a logikai minőség az állító és tagadó kérdés kétpólusú rendszerét is szemügyre venni, hiszen ez a kérdés nemcsak a német, hanem a magyar nyelv szempontjából is lényeges dolgokra világít rá. Vizsgálódásomat tehát ilyen keresztmetszetben végzem:

A kérdés fókuszkiemelő szerepe az állítmányi főhangsúlyos kérdésre adandó válasznál finomabb részletezést igényel. Mint példáinkból is kitűnik majd, nem mindegy, hogy igei vagy névszói állítmányi elemre esik-e a reumatikus csúcs. Az igei állítmányra irányuló kérdést követő válaszmegszólalások ellipszis-lehetőségeit vesszük sorra elsőként. Ez az a választípus, amely a három nyelv összevetésében a legtöbb különbséget mutatja fel, s a leggazdagabb ellipszisképző lehetőséget kínálja.

Közelebbről megvizsgálva a válaszban lehetséges elliptikus szerkezeteket, induljunk ki a kezdő megszólalásból, annak is legproduktívabb válfajából, a *kérdésből*.

A magyar *eldöntendő kérdés* nyomatéka eshet az *állítmányra*, vagy irányulhat a *kérdés más mondatrészre*.

A főhangsúlyos mondatrészre vonatkozó válasz — az új információ — a viszontmegszólalásban van (vö.: A mai magyar nyelv 1971, 210—226. Nyelvművelő kézikönyv I. 1980, 1149—51).

1. Az *eldöntendő kérdés* nyomatéka az *állítmány* igei részére esik

1.1. *Állító kérdés* — *Állító válasz*

- a/ — Elküldted a levelet?
— Igen, *el*.
- b/ — Hast du den Brief abgeschickt?
— Ja, *ich habe ihn abgeschickt*.
- c/ — Ты послал письмо?
— Да, *послал*.

Az *állító* válasz elimináltsága a kérdésben adott szerkezeti elemek felhasználásával az igekötős igék miatt magyarban a legnagyobb, az orosz elhagyhatja a névmásokat, a német, ha nem változtat a válaszmegszólalás szerkezetén, nem hagyhat el egy elemet sem. A német válasz szemléletesen mutatja be a nyelvnek a szerkezeti teljességre, a nominális és verbális kétpólusú struktúrára való törekvését (vö. Admoni 1958, 7).

Ha a válasz csak igenlést kifejező szó (módosítószó, határozószó), az egész kérdésben adott mondat szerkezet eliminálódik mindhárom nyelvben.

- a/ — Segítene nekem?
— *Persze!* (Természetesen!)
- b/ — Können Sie mir bitte, helfen?
— *Aber natürlich!*
- c/ — Вы сможете мне помочь?
— *Конечно.*

1.2. Állító kérdés — tagadó válasz

A kérdésre adott tagadó válasz esetén az eliminálható mondat szerkezeti elemek száma a magyarban csökken: az *igekötővel* adható válasz lehetősége tagadó formában megszűnik.

- a/ — Elküldted a levelet?
— Nem, *nem küldtem el.*
- Nem, nem el. — Ez a válaszvariáció hiányzik a rendszerből. A magyarázatot keresve vizsgáljunk meg még két példát.
- b/ — El fogod küldeni a levelet?
— Nem, *nem fogom.*
- c/ — El akarod küldeni a levelet?
— Nem, *nem akarom.*

Ha az igekötő és az ige között más szó van, az magára vonja a kérdés nyomatékát, s a válaszban is egymaga áll a teljes mondat helyett. Mellette a magyarban eliminálódnak az igekötős ige és a bővítményei, marad a főhangsúlyos *időkategóriát*, ill. *modalitást* kifejező igealak. Ilyen *igekategóriát* hordoz az igekötő is az állító kérdés főhangsúlyos helyén és a megerősítő válaszban: *befejezettség, irány, átvitt értelmű jelentésmódosítás* stb. Megváltozik a főhangsúly helye a tagadó válaszban: az ige lesz a főhangsúlyos, az igekötő mellékhangsúlyos, de a felsorolt jelentések miatt nem hagyható el az ige mellől. Meg kell jegyeznünk, hogy ha a tagadó válaszban irány vagy más igekötővel kifejezett jelentés *pontosításáról* van szó, az igekötő állhat önálló mondatként, de csakis ilyen esetben.

- a/ — Holnap nagy meccs lesz.
Megveritek az ellenfél csapatát?
— Nem *meg*, hanem *szé!*
- b/ — Holnap kezdődik a nyári időszámítás. Beállítottad az órát?
— Nem *be*, hanem *át.*

1.3. Segédige főhangsúlyos helyzetben

A modális igék főhangsúlyt vonzó szerepét a németben is megfigyelhetjük. Sajátos ellipszisképző helyzetük azonban nemcsak a válaszmegszólalásban, hanem — a magyartól eltérően — a kezdő megnyilatkozásban is megfigyelhető:

- a/ — Wir *wollen* heute noch in die Stadt [fahren].
— Még ma be akarunk (menni) a városba.

b/ — Ich *muß* nach Hause [fahren, gehen].
— Haza kell (mennem).
(Vö.: Jung 1973, 117—118).

Az oroszban a segédige önállósága kisebb, mint a németben, de a szituatív ellipsis képzésére, az előzőekhez hasonlóan, itt is van lehetőség:

— Я *хочу* к маме! [идти]
— Anyukámhoz akarok (menni).
(Vö.: Volgina 1978, 208—219).

Válaszmegegyezésben a segédige mondatértékű szerepe mindhárom nyelvben jól megfigyelhető:

a/ — Akarsz velünk játszani?
— Akarok. / Nem akarok.
b/ — Willst du mitspielen?
— Ich *will*. / Ich *will nicht*.
c/ — Хочешь играть с нами?
— *Хочу*. / Не *хочу*.

A fenti egységnyi dialógusokat érdemes szemügyre venni a német igekötő ^{mit-}sajátos jelentése szempontjából is. Mind a magyar, mind az orosz nyelvi rendszer oldaláról ez az igekötő csak szituatív ellipszisként értelmezhető, hiszen csak az *együttcselekvést* konkretizálja, a személy és a szám a szituáció függvénye:

a/ — Spielst du mit?
— Ja, ich *spiele* mit.
b/ — Játszol (velem, velünk, vele, velük)?
— Igen, játszom.

A magyartól eltérően a német igekötő sem állító, sem tagadó válaszban nem hagyható el az ige mellől. Az oroszban az igekötőnek ez a mobilitása hiányzik, így mondat szerkesztésben, illetve ellipszisképzésben nem kap szerepet:

a/ — Ты прочитал книгу?
— Да, *прочитал*.
b/ — Elolvastad a könyvet?
— Igen, *el*.

1.4. A teljes mondat ellipszise

Az eldöntendő kérdésekre, így az igei állítmányra irányulóakra is, mondatértékű állító és tagadó szókkal is válaszolhatunk, amelyek mellett az előző megszólalás, a kérdés szintaktikai elemei teljesen eliminálódnak. A magyarban és az oroszban két-két rövid válasz lehetséges: *Igen*. — *Nem*., ill. *Да*. — *Нет*. A németben ezekkel szemben három elemű a rendszer: [*Ja* — *Doch*] — *Nein*. Tagadó kérdésre adható állító válasz esetén csak a *doch* használható:

a/ — Hast du den Film nicht gesehen?
— *Doch*. [Ich habe ihn gesehen.]

b/ — Nem láttad a filmet?

— *De igen.* [Láttam.]

c/ — Ты не видел фильм?

— *Да.* [Видел.]

A magyarban a tagadó kérdésre adott igenlő választ gyakran a nyomatékosító *de* ellentétes kötőszó előzi meg, amely helyettesítheti magát az *igen*-t is:

— Nem láttad a filmet?

— *De.*

(Vö.: A mai magyar nyelv 1971, 222—226).

2. A kérdés nyomatéka más mondatrésze esik

2.1. Az eldöntendő kérdés főhangsúlya az állítmány névszói részén van

Az ellipszisválasz szerkesztése szempontjából a mondat szerkezeti típusok nem követik a kérdőmondatok szokásos felosztását *eldöntendő* és *kiegészítendő* kérdésekre. A határvonalat az elliptikus mondatok csoportosításában az adja meg, hogy a kérdés főhangsúlya az igei állítmányra esik-e vagy nem. Így kerül tehát a második főcsoportba a névszói állítmányra irányuló kérdés elliptikus válaszmondata is.

Az új főcsoport közös jellemzője a következő:

Megfigyelhetjük, hogy miközben a mondat szerkesztés szintaktikai és szórendi szabályai nyelvenként mások, a *válasz* elliptikus változata mindhárom nyelvben *ugyanazon* elv szerint működik: a viszontmegszólalás a kérdés főhangsúlyát hordozó mondatrészt ismétli meg:

a/ — Beteg a fiú?

— Igen, *beteg.*

b/ — Ist der Junge *krank*?

— Ja, *krank.*

c/ — Мальчик *болен*?

— Да, *болен.*

Ha a névszói állítmányban szószerkezet van, annak főhangsúlyos eleme válik a válaszban mondatértékűvé:

a/ — Ez a te kutyád?

— Igen, *az enyém.*

b/ — Ist das dein Hund?

— Ja, *mein.*

c/ — Это твоя собака?

— Да, *моя.*

2.2. Az eldöntendő kérdés főhangsúlya más mondatrészen van:

A szintagmák szerkezetének következtében az *előjárószók* sajátos ellipszisképző lehetőségeket kínálnak a németben és az oroszban:

a/ — Trinkst du Tee mit oder ohne Zucker?

— *Ohne.*

b/ — Ты (пьёшь) чай с сахаром или без?

— Без.

c/ — Cukorral iszod a teát vagy anélkül?

— Anélkül.

A határozói viszonyt kifejező magyar *névutók* hova? kérdésre ugyanúgy képezhetnek ellipszist:

a/ — A ház mögé vitted a kocsit?

— Nem, *elé*.

b/ — Fuhrst du den Wagen hinter das Haus?

— Nein, *vor das Haus* (davor).

c/ — Ты остановил машину за домом?

— Нет, *перед* (домом, перед ним).

2.3. A kiegészítendő kérdés főhangsúlya az igei állítmányon van

A kiegészítendő kérdésre adható válaszok általában elliptikusan is megszerkeszthetők mindhárom nyelvben. Kivétel ez alól az igei állítmányra irányuló kérdés válasza: A német válaszmondat szerkezete ilyenkor csak kétpólusú lehet: *N—V*, a magyar és az orosz válasz szerkezete: *V*.

a/ — Mit csinálsz?

— *Olvasok*.

b/ — Was machst du?

— *Ich lese*.

c/ — Что ты делаешь?

— *Читаю*.

A magyar és orosz válaszmondatokról meg kell jegyeznünk, hogy azok sem hiányos mondatok, még ha a némethez viszonyítva hiányzik is belőlük az explicit formájú alany. *Dienes* Dóra jogosan állapítja meg értekezésében, hogy nyelvünkben szerkezeti szempontból csupán a harmadik személyű mondatrész elmaradása tekinthető hiánynak, az első, második vagy általános személyű mondatrészé viszont nem, mivel ezek kitétele főlősleges (*Dienes* 1978, 26; *Balázs* 1986, 130—138). Az orosz hasonlóan elveti e mondat típusok kapcsán a hiány feltételezését, bár külön osztályt állít fel számukra: egyfőrészes mondatoknak nevezi ezeket (*Valgina* 1978, 160—204).

2.4. A kiegészítendő kérdés más mondatrészeire irányul

Ha a kiegészítendő kérdés főhangsúlya — a kérdőszó — nem igei állítmányt emel ki, a válasz mind a magyar, mind a német és az orosz nyelvben azonos módon elliptikus is lehet:

A főhangsúly a névszói állítmányi részen van:

a/ — Milyen az új fiú?

— *Szimpatikus*.

b/ — Wie ist der neue Junge?

— *Sympathisch*.

- c/ — Какой новый мальчик?
— Симпатичный.

A főhangsúly az alanyon van:

- a/ — Ki énekel?
— A szomszéd.
- b/ — Wer singt?
— Der Nachbar.
- c/ — Кто поет?
— Сосед.

A főhangsúly a bővítményeken van:

- a/ — Mit parancsol?
— Sört.
- b/ — Was wünschen Sie?
— Bier.
- c/ — Что вы закажете?
— Пиво.

A bővítményi mondatrészek sorolását nem folytatjuk, hiszen az ellipszisképzés működési elve ugyanaz marad.

Összegezte a dialógus válaszmegszólalásaiban vizsgált hiányos mondat szerkezetek legfontosabb ismérveit, a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az ellipsis mondat szerkesztése legtöbb gondot az igei állítmányra irányuló kérdés válaszaiban okoz.

2. Az önállósuló segédszók (igekötő, névutó, előljárószó) nyelvenként változóan épülhetnek be az ellipszisképzésbe.

3. Az állító- és tagadósók rendszere a magyarban és az oroszban kéttagú, a németben háromtagú, a *doch* használatával bővül.

Dolgozatom az ellipsis nyelvi megvalósításának lehetőségével foglalkozott. A dialógusban betöltött funkció mondat szerkesztési szabályait vizsgáltam. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az ellipsisnek egy másik típusa, a nem-verbális, *paralingvisztikai* eszközrendszerre (mimika, gesztus stb.) építő ellipsis sem, amely nemcsak kiegészítheti, kísérheti, hanem sokszor teljesértékűen helyettesítheti is a nyelvi megnyilvánulást. (Ezek összehasonlító elemzése már egy másik dolgozat témája.) Mindkét jelrendszer tartalmaz univerzális elemeket és nyelvenként különböző sajátosságokat, szabályszerűségeket. A vizsgálatok rámutatnak, hogy a hiányos szerkezetek minden nyelvben az adott nyelvi rendszer törvényszerűségének vannak alárendelve, tehát egyáltalán nem olyan önkényesek, ahogy „kívülről nézve” gondolhatnánk. E sajátosságok és szabályszerűségek számbavétele és összevetése árnyaltabbá teheti a szövegszerkesztésre vonatkozó nyelvtipológiai ismereteinket, s gazdagíthatja az idegennyelv-oktatás feladatrendszerét is.

IRODALOM

- A mai magyar nyelv 1971. Bencédy József—Fábián Pál—Rácz Endre—Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv (2. kiad.) Tankönyvkiadó, Bp.
- Admoni 1958. Адмони, В. Г., Завершенность конструкции как явление синтаксической формы. *Вопр. языкознания* 1.
- Dienes 1978. Dienes Dóra, A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. *Nyelvtud. Értekezések* 98. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Izarenkov 1981. Изаренков, Д. И.: Обучение диалогической речи. „Русский язык”, М.
- Jung 1973. Jung, Walter: Grammatik der deutschen Sprache. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig.
- Klaudy 1987. Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtud. Értekezések* 123. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Mihajlov 1986. Михайлов, Л. М., Грамматика немецкой диалогической речи. „Высшая школа”. М.
- Nyelvművelő kézikönyv 1980. Nyelvművelő kézikönyv I—II. (Szerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós) Akadémiai Kiadó, Bp.
- Valgina 1978. Валгина, Н. С., Синтаксис современного русского языка. „Высшая школа”, М.
- Zvegincev 1983. Zvegincev, V. A., A mondat feletti szint. in: *Orosz és szovjet általános nyelvészet* (Szerk. Dezső László és J. Sz. Maszlov), Tankönyvkiadó, Bp. 372–399.

Minden kedves Előfizetőnknek,
Olvasónknak és Munkatársunknak
erőt gyűjtő pihenést, gondtalan
vakációzást kíván a
Módszertani Közlemények
szerkesztősége és kiadóhivatala